

ГОРАНА РАИЧЕВИЋ

ЧЕКАЈУЋИ ЦРЊАНСКОГ

Питајући се како да почнем ову данашњу причу,¹ помислила сам како би било лепо рећи да је ова наша заједничка књига нешто налик духовном споменику Милошу Црњанском, онаквом „спомену” који је песник у *Лирици Ишјаке* подигао Гаврилу Принципу. Говорим себи да овом вечитом луталици који дом није пронашао у родном Банату, одакле су његови преци по крви и презимену, већ у Срему, на Фрушкој, тамо где су његови *йеснички* очеви, или боље рећи браћа, певали о животној радости, да њему таквом што је путовао са месецом тосканским и скакутао сребролук од облака до облака, што је умео на ничему да сазда свет – и не треба град. Град приличи Андрићу, тешим се опет – што је вечност тражио у камену; Црњанском-етеристи што је градио на водама и облацима, утеху нашао у природи у којој све умире али се и поново рађа, овај наш спомен у част сасвим је примерен. А онда, помислим, зашто своју последњу чудесну песму није писац *Сеоба* упутио небесима и облацима, трешњама или океану, ладолежу и јорговану, багремима и јаблановима, које је налазио свуда по свету и који су му, као уосталом и његовим јунацима, и ван дома доносили утеху. Зашто је онда ту блиставу поему загонетног наслова посветио једном граду, творевини људи, оном који га је још одавно придобио „снагом усправног става”? И је ли тај град стварни град, или његова фикс-идеја? Такав је Црњански: таман помислите да сте га ухватили, зграбили смисао оне лепоте, и

¹ Текст је прочитан на промоцији зборника радова са научног скупа одржаног поводом 120 година рођења Милоша Црњанског: *Поезија и коменџари*, Институт за књижевност и уметност, Београд, Филолошки факултет, Београд и Матица српска, Нови Сад 2014.

сликовне и мелодичке, којом читаоца запљусну и оставе без даха његови стихови, а он измакне и побегне сакривши се у неку наизглед тако извесну контрадикторност.

Али, ми се не дамо. Ми – књижевни тумачи, што се, како рече један млади критичар који је и сам дао прилог у овом зборнику, бавимо готово најузалуднијим послом на свету, ево већ трећи пут (после зборника из 1977. и 1993) не можемо да одолимо а да се не окушамо у разрешавању те велике загонетке која се крије иза личности са именом Милош Црњански, али и иза дела које нам је иза себе оставио. Ту су поново и најугледнији и најзначајнији његови тумачи: и Петров и Шутић, ту су лепореки и мудри професор Кољевић, па експерти за експресионизам Радован Вучковић, Бојана Стојановић Пантовић... али и генерација веома успешних млађих истраживача – Слободан Владушић и Слађана Јаћимовић – што су својим монографијама о Црњанском већ стекли углед истинских познавалаца и иновативних интерпретатора његовог дела. Ту је, такође, и најмлађи ешалон паметних и образованих књижевних критичара и историчара, чија озбиљност у овом послу такође плени и обећава. И на крају, али не и најмање важно, ту су и истраживачи из других језичких и културних традиција чија посвећеност у одгонетању опуса великог српског писца доказује вредност коју велика књижевна дела увек имају – а тичу се чињенице да се њихов значај прелива и ван језика и нације у којој су настала.

Тематски, овај зборник који садржи четрдесет студија, ограничен је на *поезију* Милоша Црњанског – дакле на онај по обиму најмањи део опуса аутора који је писао романе, путописе и есеје, али којег многи читаоци и тумачи доживљавају као рођеног лиричара. Аутори зборника писали су о овој поезији са различитих полазишта: у контексту *Коменџара* којима је, четрдесет година касније, песник пропратио стихове своје младалачке збирке *Лирика Ишаке*, у историјском контексту Великог рата, у контексту њему савремених песника и праваца, али и у контексту традиције коју је песник вољно или невољно својим стиховима евоцирао. Пажњи истраживача нису могли да промакну ни чувена песма *Сумаџира* – као ни песничко и филозофско или чак религијско значење појма који чини један од послератних авангардних *изама*, али ни три величанствене поеме: *Сџражилово* (1920), *Србија* (1925) и *Ламенџ над Београдом* (1962).

С обзиром на чињеницу, коју је добро уочио Горан Радоњић, да Црњански у *Лирици Ишаке* „не полази од неких априорних поетичких ставова, него од искуства, индивидуалног а и колективног”, јасно је откуда занимање Јована Делића, Александра

Јовановића и Бојана Јовића, али и других аутора зборника за *Коменџаре*, који су заправо песникова аутобиографија, као за поетичко или аутопоетичко исходиште песника *Лирике Иџаке*. Пошто су ове приче контекстуални оквир песама што их је аутор назвао политичким, разумем уреднике зборника који су ове радове ставили у први блок. Међутим, парадоксалност Црњанског јавља се чак и на нивоу хронологије и структуре оваквих монографија, зато што се књига *Иџака и Коменџари* из 1959. године мора посматрати и као нешто што непосредно претходи *Ламенџу*. Црњански из *Коменџара* јесте онај темишварски ђак, необуздани младић из Фијуме и Беча, аустроугарски војник и официр и београдски студент и песник побуњеничких Видовданских песама, али он је такође и Црњански изгнаник, онај који, далеко од своје домовине, у некој врсти чистилишта, покушава да бившем пријатељу и новој читалачкој заједници покаже да је жив и као човек и као књижевник. *Прошлости и садашњости џрче џако као два кловна, џаралелно, али се више никад састајати неће. Не мођу*. Зато дело Милоша Црњанског – и то не само *Коменџаре* које, слажем се у том са Јованом Делићем, нисмо довољно „искоментарисали” – увек морамо читати као *удвајање и укрџијање* гласова – како то добро указује у овом зборнику Предраг Петровић. Зато што нам управо такво проучавање открива једног писца који се, упркос свим парадоксалностима, поетички – али чак ни идеолошки – није мењао. Отуда ми је драго да је све мање истраживача који виде Црњанског онаквог каквог су га представили Мирослав Крлежа и Марко Ристић – као послератног левичара и нихилисту који се тридесетих година двадесетог века преобразио у конзервативца, десничара, па чак и фашисту.

Оно што је стварна истина, и што је у својим *Коменџарима*, што су животна основа његове поезије, хтео да покаже Црњански, јесте чињеница да његов поетски доживљај рата није могао, ни поетички, као ни биографски, бити део тзв. крфске књижевности. Зато што доживљај рата у којем се један мали народ бори за свој опстанак није могао бити нихилистички. Зато што тај народ има краља који се на воловској запрези повлачи са својим народом нема у српској ратној поезији ни социјалног бунта који је дубоко обележио рат на класној и социјалној основи. О томе нам говори Црњански који је као војник К. und К. регименте са војском јео репу и који је, касније, са официрима што имају своје борделе (а који на смрт осуђују несрећног Проку Натуралова), јео оброк који се састојао од пет бираних јела. Ако га нису разумели у Београду – граду у којем је желео да испуни своју судбину – 1919. године, желео је, тада већ остарели и од лутања уморни песник, да га

разуме једна нова читалачка заједница. Текстови у овом зборнику показују да он не жели да сакрије своје политичке песме – оне припадају читаоцима у домовини, у Београду – нити жели да се било коме извињава и удвара. *Шћо ѿсах, ѿсах* – наводи Владимир Гвозден речи које је песник за ту прилику позајмио од Понтија Пилата. Наоко неспојива меланхолија и иронија, а поготову самоиронија коју читамо из сваког ретка *Коменѿара*, открива нам песника и дубоке подељености – родољуба чији је патриотизам био нека врста лудила и човека који је гледао рат као општу трагикомедију – где су све што је добро лепо и морално биле поражене вредности. Добро је умрло, зато треба величати смрт и вешала, презрење, мржњу. Отаџбина која је „пијана улица” и очинство као „прљава страст” доживљаји су оног Црњанског који је саучествовао са оним другим Бечом – губитничком аустријском престоницом малих људи на чијој се страни нашао и он, са својом „студентесом” Идом Лотрингер, у револуцији 1919. године.

Али, Србија као државотворни сан сваког пречанина – као „грозница и болна халуцинација”, али и Југославија као отелотворење авангардистичког свесловенског јединства – упркос свим разочарењима која су надахнула и чувену поему из 1925. године – за Црњанског никада нису били изнад било какве идеологије. Данас комично звучи прича из *Коменѿара* у којој декларисани социјалиста запада у „националистичку девијацију” и којег избацују из странке 1919. године. Тридесетих година, када је остао усамљен у свом ставу да је национално питање много прече и важније од социјалног, када је – не издавши себе, већ управо супротно – доследно бранио оно што је требало да бране баштиници албанских, крфских, солунских жртава проглашен за милитаристу, конвертита, фашисту и денунцијанта – то је прича коју Милош Црњански није стигао или није могао да исприча тамо где и када се вратио. Упозоравајући своје сународнике и међуратну југословенску јавност да нам није потребан пацифизам после згаришта – у време када је такав пацифизам анулирао кривицу нападачких империја или је замагљивао пребацавањем на народ-жртву, Црњански је политички био противник свих који су угрожавали опстанак државе која је, каква-таква, била отелотворење његовог сна – било да су долазили са десничарске позиције хрватског праваштва или са леве позиције комунистичког интернационализма.

Колико је потреба пишчева да се врати и поново буде у заједници свог народа била јача од сваке идеологије, види се и по томе што се Црњански вратио у Титову Југославију. Написавши пре тога поему у којој се, поново, као и сви јунаци његових дела,

удваја, водећи унутрашњи дијалог, дијалог са самим собом. *Ламениј над Београдом* јесте вагање аргумената песника који је изгубио веру у смисао света што му одузима све што је за њега имало суштинску вредност, и који га поново проналази у безвремености онога што превазилази човека као усамљену јединку која живи у некој заједници, али у којој су све везе, све сродности, између мноштва усамљених јединки покидане.

Тај и такав песник који је жудео за тим суштинским, дубоким везама, за заједницом која ће имати снаге, памети и мудрости да своју елиту пронађе не у мешетарима, опсенарима и трговцима већ у слободним људима који могу да одоле изазовима оне похлепне животиње што чучи у свакоме од нас, тај и такав песник определио се да испуни своју судбину у Београду. Срећом, био је то Београд који се изборио за свог песника вољом управо оних, који као и ми данас, у његовом делу проналазе смисао и утеху. Питањима које је у овом зборнику поставио Бојан Јовић: шта би било да овог писца што га је критичар видео као романтичарског авантуристу случај-комедијант није спасао у олуји надомак Хвара или у чувеном двобоју са Сондермајером, дописујем и питање шта би било да се Црњански затекао у Београду почетком Другог светског рата? Када су књиге тог „немачког“ човека – како су га видели у Лондону – стављене на црну листу окупатора и избачене из свих библиотека. Или шта би са њим било у Београду 1945. године? У светлу таквих претпоставки, склона сам да помислим да ипак постоји нека промисао која га је чувала да нам се 1965. врати, иако ни тада нисмо били сазрели за његов други долазак. За враћање песника из туђине, а не из рата, чију меланхолију није стигао и није могао да опише у књизи коју је желео да назове „Повратак“.

Прави, истински повратак Црњанског у заједницу није се, нажалост, још десио. Надам се, ипак, да су овај зборник и истинска оданост истраживача што су о њему писали једна од плоча на путу који ће показати да смо сазрели да га прихватимо као једног од својих највећих писаца. На том кашњењу он нам је већ опростио.